

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statements and significance of problems)

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โดยมีพระราชประสงค์เพื่อพระราชทานแก่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เดิมพระราชทานนามไว้ก่อนสร้างว่า “วัดราชประดิษฐสถิตธรรมยุติการาม” เมื่อสร้างเสร็จเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” ด้วยเหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่าหากจำกัดชื่อเฉพาะธรรมยุติกนิกายนั้นอาจจะไม่เป็นที่พอใจแก่คนทั่วไป¹ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ตลอดทั่วทั้งพระอารามและในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้ทรงสร้างหอไตรและหอพระจอมขึ้นใหม่² เนื่องจากของเดิมมีสภาพชำรุด

สิ่งสำคัญภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีจิตรกรรมฝาผนังสีฝุ่นโดยรอบ ด้านหน้าพระประธานเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์สำคัญตอนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับทอดพระเนตรสุริยุปราคา ตำแหน่งของภาพถูกจัดวางอย่างโดดเด่น บริเวณผนังระหว่างประตูทางเข้าอุโบสถด้านตะวันออกทั้งสองด้าน ภาพจิตรกรรมด้านอื่นแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือตอนบนแสดงภาพเทวดา นางฟ้ากำลังเฝ้าอยู่ตามกลีบเมฆ ตอนล่างระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพการพระราชพิธีสิบสองเดือน เขียนบนผนังอุโบสถด้านละ 6 ช่อง รวมทั้งสิ้น 12 ภาพ

¹สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้า**, เล่ม 5 (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2515), 29.

²กรมศิลปากร, “วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์,” **ศิลปวัฒนธรรมไทย**, เล่ม 4 (กรุงเทพฯ : ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, 2515), 54.

พระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นงานหลวงที่จัดขึ้นในราชสำนักสยามสืบมาเป็นเวลานาน ปรากฏหลักฐานแบบแผนการพระราชพิธีอยู่ในกฎมนเฑียรบาลตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา³ ถือเป็นโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลในเดือนต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนของรอบปีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ในชั้นต้นนั้นการพระราชพิธีเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญ ได้แก่ พระราชพิธีจองเปรียง พระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก พระราชพิธีกะติเกยา และพระราชพิธี ตริยัมพวาย ตริปวาย เป็นต้น การพระราชพิธีบางอย่างถูกดหรือเพิ่มเติมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ อาทิ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 มีพระราชพิธีพระราชทานเลี้ยงพระครูจีนขึ้นเป็นครั้งแรก⁴ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงแก้ไขให้มีพิธีกรรมในศาสนาพุทธผนวกเข้าไปด้วยเช่น ในพระราชพิธีจองเปรียง แต่เดิมมีการยกโคมเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าทั้งสามคือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริว่า การพระราชพิธีทั้งปวงควรจะให้เนื่องในศาสนาพุทธทุกๆ พิธี จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสวดมนต์เย็นขึ้นเข้าก่อนจะมีการยกเสาโคม⁵

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างยิ่งพระองค์หนึ่ง ในปี พ.ศ.2431 ทรงมีพระราชอาธิบาย ถึงสาเหตุความเป็นมาและธรรมเนียมแห่งการพระราชพิธีทั้งปวง⁶ ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนโดยละเอียด พระราชนิพนธ์นี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2455⁷

³ ศึกษารายละเอียด “กฎมนเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2537), 69-159.

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2528), 94-97.

พระราชพิธีเลี้ยงพระครูจีน หรือการบำเพ็ญพระราชกุศลเลี้ยงพระครูจีนมีการเลี้ยงพระด้วยขนมจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนเป็นเลี้ยงเกาเหลาแทน

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เล่ม 1, 8.

⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน, 1.

⁷ เบญจมาศ พลดิษฐ์, วรรณคดีชนบประเพณีและศาสนา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, 2524), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

พระราชนิพนธ์ฉบับนี้จึงอาจเป็นที่มาของการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังบรรยายการพระราชพิธีสิบสองเดือนภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามอย่างค่อนข้างจะสมบูรณ์ โดยใช้เทคนิคจิตรกรรมที่แสดงภาพแบบทัศนียวิทยา (Perspective) ตามแบบอย่างสกุลช่างสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก และจิตรกรสำคัญที่เริ่มเทคนิคจิตรกรรมตามแบบอย่างสกุลช่างนี้ได้แก่ ขรัวอินโข่งและครูคงแป๊ะ เป็นต้น ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีมิติของภาพอาคารสถานที่ปรากฏในภาพจึงมีลักษณะเหมือนจริง สามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับสถานที่ที่ใช้ประกอบพระราชพิธีได้อย่างถูกต้อง⁸

ประเด็นสำคัญในการศึกษาเรื่อง การพระราชพิธีสิบสองเดือน ในภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร มีดังต่อไปนี้คือ

ประเด็นแรก วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2407 โดยโปรดฯ ให้พระยาราชสงคราม (ทองสุข) เป็นแม่กองดำเนินการก่อสร้าง ใช้เวลาในการก่อสร้าง 9 เดือนจึงแล้วเสร็จ⁹ แต่ภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนที่ปรากฏภายในผนังพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ไม่ปรากฏหลักฐานการก่อสร้างและการซ่อมแซมที่ชัดเจน และมีเพียงเค้าเงื่อนว่าอาจสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5¹⁰

ประเด็นที่สอง เพราะเหตุใดช่างเขียน จึงเลือกวาดภาพพระราชพิธีเรื่องสิบสองเดือน เนื่องจากแต่ละเดือนนั้นมีหลายพิธีซ้อนอยู่ในช่วงใกล้เคียงกัน ช่างเขียนมีหลักในการเลือกเขียนภาพพระราชพิธีด้านละ 6 ภาพนั้นอย่างไร เพราะเหตุนี้ในการวาดภาพจิตรกรรมมีอยู่จำกัด

ประเด็นที่สาม ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนแม้จะเป็นพระราชพิธี แต่รายละเอียดของภาพส่วนหนึ่งกลับมีคุณค่าในการสะท้อนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ สังคมและวัฒนธรรมประเพณีของขุนนาง และชาวเมืองได้เป็นอย่างดี

⁸ สมศักดิ์ แดงพันธ์ และ วีระชัย วีระบุษยสวัสดิ์, *จิตรกรรมฝาผนังในกรุงเทพมหานคร* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2533), 193.

⁹ กรมศิลปากร, “วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม,” ใน *ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม 4*, 54.

¹⁰ สุทธิดา วัลลภาพันธ์, “จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร,” *สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2526), 55.

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and Objective)

2.1 เพื่อเปรียบเทียบ ศึกษา และอธิบาย จิตรกรรมฝาผนัง ภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กับการสืบทอดรูปแบบจากอดีต

2.2 เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 โดยอาศัยข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ในการตรวจสอบ

2.3 เพื่อศึกษาว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม สะท้อนภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มากน้อยเพียงใด และอย่างไรบ้าง โดยตรวจสอบกับข้อมูลทางเอกสาร

3. สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

3.1 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เขียนขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แทนภาพเดิมเมื่อทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัด

3.2 การที่ช่างเขียนเลือกวาดภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนในแต่ละเดือน สะท้อนถึงพระราชนิยมที่มีต่อพระราชพิธีนั้นๆ จึงเลือกนำพระราชพิธีนั้นมาเขียนไว้

3.3 การที่วาดภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนทั้งๆในช่วงนั้นเริ่มมีการถ่ายภาพแล้ว แต่ภาพถ่ายก็ยังไม่ได้เผยแพร่เป็นสาธารณะเท่ากับภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ ตามที่ต้องการให้ผู้คนในสมัยนั้นตลอดจนชนรุ่นหลังได้เห็นภาพบรรยากาศในงานพระราชพิธี

3.4 ภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนของรัชกาลที่ 5 และโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

4. ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the Study)

ศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามจำนวน 12 ภาพ เปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นในสมัยใกล้เคียงเพื่ออธิบายเทคนิคทางจิตรกรรมและพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมจากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในภาพ รวมทั้งเชื่อมโยงกับพระราชพิธีที่ยังสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

5. ขั้นตอนของการศึกษา (Process of the study)

5.1 ขั้นตอนแรก สืบค้นและเก็บข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังที่พระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

5.2 ขั้นตอนที่สอง สืบค้นภาคสนาม ถ่ายภาพและบันทึกภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามโดยละเอียด เปรียบเทียบกับจิตรกรรมวัดอื่นๆที่มีความคล้ายคลึงกันทั้งในด้านเนื้อหาที่ใช้ในการวาดและเทคนิคจิตรกรรมที่ใช้

5.3 ขั้นตอนที่สาม ดำเนินการวิเคราะห์ วิจัย เปรียบเทียบ ตีความและอธิบายจากหลักฐานที่ค้นพบทั้งจากเอกสาร หลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้อง และหลักฐานภาพถ่ายเก่าในสมัยรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการพระราชพิธี

6. วิธีการศึกษา (Methodology of the study)

6.1 วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approaches) โดยวิเคราะห์ตีความจากเอกสารโบราณ เช่นในหนังสือกฎหมายตราสามดวงเรื่องกฎหมายเทียรบาลที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีสิบสองเดือน และพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน รวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

6.2 ตรวจสอบข้อมูลจิตรกรรมฝาผนังในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะและเทคนิคจิตรกรรม โดยเปรียบเทียบงานฝีมือสกุลช่างขรัวอินโข่งกับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และจิตรกรรมที่วัดเสนาสนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

7. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยที่สำคัญแบ่งออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

7.1 ข้อมูลทางด้านภาคสนาม ได้แก่ ข้อมูลภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนเป็นหลัก ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร และจิตรกรรมฝาผนังวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งจิตรกรรมฝาผนังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

7.2 ข้อมูลด้านการสัมภาษณ์ ได้แก่ การสัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้เป็นพิเศษเกี่ยวกับการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง และผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง

7.3 ข้อมูลทางด้านเอกสาร ได้แก่ เอกสารทางประวัติศาสตร์ชั้นต้น และชั้นรอง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง หนังสือและบทความต่างๆ โดยค้นคว้าจาก หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร และหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

8. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

8.1 เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน

8.2 เพื่อให้ทราบถึงสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 ได้ชัดเจนขึ้นจากศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลในเอกสารกับข้อมูลภาพจิตรกรรมที่สะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมในสมัยนั้น

8.3 เพื่อทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของการพระราชพิธีสิบสองเดือนจากสมัยอดีตมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

8.4 เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและตีความเกี่ยวกับภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีและประเพณีไทยในแง่มุมด้านอื่นๆ ต่อไป

9. สถานภาพของการศึกษาที่ผ่านมา

9.1 บทความในวารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่ 3 ฉบับที่ 12 กุมภาพันธ์ 2507 เรื่อง “วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม” โดย สิริ เพ็ชรไชย เป็นงานกล่าวถึงในระยะแรกๆ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการสร้างวัดและบรรยายจิตรกรรมภาพพระราชพิธีสิบสองเดือนในพระอุโบสถอย่างคร่าวๆ เพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาต่อไป

9.2 หนังสือจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ของ ประยูร อุลุชาฎะ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภาพรวมของจิตรกรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-9 และเทคนิคการเขียนภาพสมัยรัตนโกสินทร์ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องคือ จิตรกรรมช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5

9.3 หนังสือจิตรกรรมไทย ของสมชาติ มณีโชติ ให้ข้อมูลภาพรวมของลักษณะจิตรกรรมไทย เนื้อหาส่วนที่นำมาศึกษาคือ เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี โดยเฉพาะเรื่องพระราชพิธีในราชสำนักและพระราชพิธีสิบสองเดือน

9.4 หนังสือศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 3 เรื่องธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ของกรมศิลปากรจัดพิมพ์โอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ในปี พ.ศ. 2525 เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องคือ ภาพรวมของขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-7

9.5 หนังสือศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม 4 เรื่องวัดสำคัญในกรุงรัตนโกสินทร์ ของกรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงเทพ 200 ปี เช่นเดียวกัน สิ่งที่เกี่ยวข้องคือ ประวัติความเป็นมาและสิ่งสำคัญภายในวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

9.6 หนังสือจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร ใน พ.ศ. 2533 เรียบเรียงโดย สมศักดิ์ แต่งพันธ์ และวีระชัย วีระสุขสวัสดิ์ ฝายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรมติดที่ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับจิตรกรรมของวัดในกรุงเทพฯ 4 วัด คือ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร วัดอรุณราชวรารามวรมหาวิหาร วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และวัดที่เกี่ยวข้องกับสารนิพนธ์เรื่องนี้คือ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

9.7 สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ.2526 เรื่อง “จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร” ของสุทธิดา วัลลภาพันธ์ วิเริ่มเสนอความคิดว่า จิตรกรรมฝาผนังที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามน่าจะเป็นฝีมือช่างในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ความจากเทคนิคการใช้หลักทัศนียวิทยา (Perspective) โดยมีได้อ่านนักวิชาการท่านอื่น ทำให้ขาดการสานต่อกระบวนการคิดเชื่อมโยงไปถึงการอธิบายเนื้อหา จึงมิได้วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาในภาพจิตรกรรมอย่างละเอียด มีช่องทางให้ศึกษาเพิ่มเติม

9.8 บทความเรื่อง “เสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์” ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 มกราคม – มีนาคม 2534 ของ ปราณี กล่ำส้ม มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีหนึ่งในสิบสองเดือน คือ พระราชพิธีตรียัมปวาย (ตรียัมปวาย ตรีปวาย) และเค้าเงื่อนของการย้ายเสาชิงช้ามาอยู่หน้าวัดสุทัศนเทพวรารามในภายหลังซึ่งปรากฏภาพเขียนเสาชิงช้าอยู่หน้าวัดสุทัศนฯ แทนที่หน้าโบสถ์พราหมณ์แล้ว

9.9 บทความเรื่อง “สุริยุปราคาในวังหลวง” ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 21 ฉบับที่ 1-4 มกราคม – ธันวาคม 2538 ของสุรัชย์ จงจิตงาม เสนอว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังจากเหตุการณ์ทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามที่ผนังด้านตรงข้ามพระประธานมีความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของจิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 5

9.10 บทความชุด พระราชพิธีสิบสองเดือนในกฎมณเฑียรบาลของไทยกับเทพพิธี 12 เดือนของเทวสถานในอินเดียได้ ตีพิมพ์ในวารสารศิลปวัฒนธรรมปีที่ 19 ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2541 ต่อเนื่องถึงปีที่ 20 ฉบับที่ 4 กุมภาพันธ์ 2542 เป็นการเปิดช่องทางของการศึกษาพระราชพิธีไทยจากกฎมณเฑียรบาล

9.11 บทความเรื่อง “พัฒนาการของพระราชพิธีเลี้ยงพระตรุษจีนสามแผ่นดินในสยาม” วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 4 กุมภาพันธ์ 2545 ของ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย ให้ข้อมูล

และความคิดเห็นเกี่ยวกับการพระราชพิธีสิบสองเดือนในราชสำนักตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เริ่มมีพระราชพิธีเลี้ยงพระตรุษจีนขึ้นจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

9.12 วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมจากภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร” โดย ลักขณา มัญญณี วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2544 เสนอว่า ภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธีสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงใน โลกทัศน์และคตินิยมต่อจิตรกรรมไทยที่ให้ความสำคัญต่อความรู้และวัฒนธรรมแบบตะวันตก และกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ อย่างไรก็ดี แม้ว่างาน วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จะใช้วิธีการวิจารณ์ศิลปะ (Art Criticism) ต่อภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธี สิบสองเดือนอย่างมีชีวิตชีวา แต่ก็บรรยายเหตุการณ์ในภาพพระราชพิธีเกินจริงโดยใช้อารมณ์แบบศิลปินแบบไม่มีหลักฐานสนับสนุนแนวคิดอย่างหนักแน่น หรือตีความโดยเกินหลักฐานจะอนุญาตให้ทำเช่นนั้นได้ สิ่งที่สำคัญคือ ลักขณา มัญญณี พยายามอธิบายบรรยากาศของพระราชพิธี โดยใช้อารมณ์ความรู้สึกและบรรยากาศที่เกิดขึ้นอย่างสับสน ทำให้มีการตีความภาพพระราชพิธีบางภาพคลาดเคลื่อนจากความจริง ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3

10. พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย

จิตรกรรมฝาผนัง คือศิลปะการเขียนหรือวาดภาพบนฝาผนังที่มีมาแต่โบราณ นิยมเขียนไว้บนพุทธบูชาตามผนังโบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาภายในองค์พระปรางค์ พระสถูปเจดีย์ ตลอดจนผนังถ้ำ นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรมที่เขียนลงในสมุดไทย เช่น สมุดภาพไตรภูมิ และที่เขียนลงบนผืนผ้า ที่เรียกว่า ภาพพระบาง ภาพจิตรกรรมดังกล่าว นอกจากจะมีคุณค่าทางหลักวิชาและเป็นแบบอย่างศิลปะที่งดงามตามยุคสมัยแล้วยังเป็นหลักฐานที่บันทึกภาพเรื่องราวความรู้ สามารถสะท้อนที่มาและความเป็นไปในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีที่มีมาแต่โบราณได้ดี

ในประเทศไทยมีการค้นพบจิตรกรรมสมัยต่างๆเท่าที่ปรากฏหลักฐานมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเขียนภาพไว้บนภาชนะ เครื่องปั้นดินเผา และบนผนังถ้ำ เป็นภาพประเภทลายเส้นสีแดงเดียว เขียนภาพที่เรียบง่าย ต่อมาเมื่อถึงสมัยที่พระพุทธศาสนาแพร่เข้ามาจิตรกรรม ฝาผนังจึงได้เริ่มรูปแบบการเขียนภาพเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนา หลักฐานจิตรกรรมไทยที่พบส่วนใหญ่มักจะมีวัตถุประสงค์เพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาเป็นหลัก แม้จะมีเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องราวอื่นก็มีปรากฏด้วยก็ตาม

หลักฐานจิตรกรรมที่พบในประเทศไทย ระยะแรกมีลักษณะของเส้นและสีที่เขียนขึ้นอย่างง่าย ๆ เช่น ภาพเขียนสีบนปูนปั้น และแผ่นอิฐในสมัยทวารวดี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12–16 ในขณะที่หลักฐานทางด้านประติมากรรมที่พบมีอายุเก่าแก่ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นอย่างน้อย แต่อย่างไรก็ดี หลักฐานจิตรกรรมไทยคงมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นระยะที่มีการรวมตัวของบ้านเมือง จนเกิดเป็นรัฐสำคัญที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจและพัฒนากิจการทางประวัติศาสตร์ มีการสร้างศิลปกรรมสืบทอดต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ ศิลปะสุโขทัย ศิลปะล้านนา ศิลปะอยุธยา และศิลปะรัตนโกสินทร์ ล้วนแล้วแต่เป็นจิตรกรรมที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท¹¹

เนื้อเรื่องของจิตรกรรมไทย¹²

ช่างเขียนไทยได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมเกี่ยวกับเรื่องที่มีเนื้อหาต่าง ๆ กัน ดังนี้

1. จิตรกรรมเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ เรื่องพุทธประวัติ ทศชาติชาดก และเรื่องไตรภูมิ ตลอดจนเหตุการณ์จากสำคัญในพระพุทธศาสนา ช่างมักจะวาดภาพขนาดใหญ่เป็นพิเศษกว่าตอนอื่นๆ ตัวอย่าง เช่น เรื่องปฐมสมโพธิ ตอนมารวิชัยปวิวรรต ช่างจะวาดเต็มพื้นฝาผนังตรงหน้าพระประธาน
2. จิตรกรรมเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนา เรื่องสังข์ทอง และ ศรีธนญชัย เป็นต้น
3. เรื่องเกี่ยวกับวิชาการต่างๆ เช่น ตำราไตรภูมิโลกสันฐาน ตำราฟ้อนรำ ตำราดูแมว และตำราพิชัยสงคราม
4. จิตรกรรมเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพงสาวดารเขียนขึ้นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ งานเขียนแบบนี้ที่เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นที่หอราชภานุสรณ์เขียนเรื่องพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและหอพงศานุสรณ์ เขียนเรื่องพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นับเป็นการเขียนภาพจิตรกรรมไทยที่แสดงเรื่องราว

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, "จิตรกรรมไทย – แบบประเพณีและแบบสากล" ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ศิลปะกับสังคมไทย, หน่วยที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2544), 155–156.

¹² สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2528), 174.

เกี่ยวกับพระราชพงศาวดารและประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดเขียนโดย พระอาจารย์¹³ (ขรัวอินโข่ง) แห่งวัดราชบูรณะวาดภาพพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยพระนเรศวรมหาราช ไว้ในหอราชกรมานุสรณ์เพื่ออุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยา ส่วนภายในหอราชพงศาวดารนั้นโปรดฯให้วาดภาพพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 เพื่ออุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ยังมีเรื่องพระราชพงศาวดารตอนต้นรัชกาลของพระองค์ที่พระที่นั่งทรงผนวช ปัจจุบันอยู่ภายในวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาพดังกล่าวเป็นการบันทึกประวัติส่วนบุคคล ซึ่งระยะก่อนหน้านี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน เป็นการริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นในกระแสจิตรกรรมไทยประเพณี¹⁴ และสิ่งที่แสดงถึงความก้าวหน้าของจิตรกรรมไทยอีกขั้นหนึ่ง คือ การแทรกภาพใบหน้าเหมือนจริงของบุคคลเข้าไปในงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างละม้ายเหมือนจริงไม่ใช่วางภาพสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ตามแบบประเพณีอีกต่อไป รวมทั้งมีใบหน้าของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้นอยู่ด้วย

5. จิตรกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชพิธีและขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน และประเพณีพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่นวันเข้าพรรษา ออกพรรษา มาฆบูชา และวิสาขบูชา เป็นต้น แม้ว่าภาพจิตรกรรมไทยที่แสดงเนื้อหาเรื่องพระราชพิธีและขนบธรรมเนียมประเพณีจะพบไม่แพร่หลายเช่นเดียวกันกับภาพจิตรกรรมที่แสดงภาพเรื่องราวในพุทธศาสนา ชาดก และไตรภูมิ แต่ก็มีคุณค่าทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันงานเขียนเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนที่มีความสมบูรณ์งดงามมากที่สุด สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ ที่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร และวัดเสนาสนามาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹³ประวัติของท่านอาจารย์อิน ดูเพิ่มเติมที่ วิยะดา ทองมิตร, “ขรัวอินโข่ง,” วารสารเมืองโบราณ 3, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2520) : 5-9.

¹⁴จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “พินิจภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพระราชพงศาวดารตอนต้นรัชกาลที่ 5,” จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเบญจมบพิตร, 2543), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

จิตรกรรมไทยมีพัฒนาการในแต่ละสมัยที่แตกต่างกันตามประเพณีนิยมของแต่ละยุค พัฒนาการของจิตรกรรม แม้จะมีลักษณะรูปแบบ เทคนิค เป็นแบบแผนประเพณีตามอุดมคติของสังคมในสมัยนั้น แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงไปตามความคิด และสภาวะแวดล้อมทางสังคม อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะภายนอกที่มีความสัมพันธ์กันทางสังคมอีกด้วย เช่น อิทธิพลทางศาสนา และการติดต่อทางการค้า

ภาพรวมพัฒนาการของจิตรกรรมไทยแบ่งกว้างๆ เป็น 2 ระยะ คือ จิตรกรรมไทยระยะก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ และจิตรกรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน

1) จิตรกรรมไทยระยะก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ คือจิตรกรรมในศิลปะสมัยสุโขทัย ศิลปะสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังในสมัยสุโขทัย มีหลักฐานหลงเหลืออยู่น้อยมาก เช่น ภาพเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธชาดกบนแผ่นหินชนวนที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ส่วนจิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยามีตัวอย่างที่งดงามหลงเหลืออยู่ที่พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นภาพเทพชุมนุม และภาพเขียนที่ดำเนินกสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีงานภาพจิตรกรรมบนสมุดข่อย คือ สมุดภาพไตรภูมิฉบับอยุธยาและภาพเขียนในสมุดพระมาลัยกลอนสวด หลังจากกรุงศรีอยุธยาล่มสลายไปแล้ว ยังมีผลงานจิตรกรรมสืบผ่านไปยังกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์อีกด้วย

2) จิตรกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งได้หลายระยะดังนี้

ช่วงแรก เป็นช่วงที่ถ่ายแบบมาจากสมัยอยุธยา และธนบุรี จิตรกรรมในยุคนี้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ของกรุงรัตนโกสินทร์ องค์ประกอบของภาพที่เขียนบนผนังอาคารนั้น นิยมเขียนภาพไตรภูมิไว้ด้านหลังพระประธาน และเขียนภาพมารผจญไว้ด้านหน้าพระประธาน ส่วนภาพเล่าเรื่องขนาดเล็กโดยรอบมักเป็นเรื่องพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ซึ่งอาจเขียนเพียงเรื่องเดียวหรือหลายเรื่องในอาคารเดียวกัน ส่วนเหนือหน้าต่างทั้งสองด้านไปจรดเพดานมักเขียนภาพเทพชุมนุม แม้ว่าความนิยมในการเขียนภาพจะเหมือนสมัยอยุธยา แต่ก็แตกต่างกันในเรื่องฝีมือและการใช้สี โดยที่สมัยรัตนโกสินทร์นิยมใช้พื้นหลังสีที่บดและใช้ทองคำเปลวปิดมากขึ้น ตัวอย่างจิตรกรรมในช่วงนี้ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม ฝั่งธนบุรี เป็นต้น

ช่วงที่สอง เป็นช่วงนิยมศิลปะแบบจีน ได้แก่จิตรกรรมในราชวังกาลที่ 3 มีผู้ทำการศึกษาด้านจิตรกรรมไทยสมัยดังกล่าวแล้วได้แบ่งเป็น 3 ระยะ¹⁵ คือ

ระยะแรก นิยมเขียนภาพแบบจีน ที่ไม่มีแบบแผนมากนัก ช่วงก่อนที่รัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์ สันนิษฐานว่าอาจมีช่างจีนเข้ามาช่วยเขียนบ้างแล้ว

ระยะที่สอง จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสมัยที่มีแบบแผนเคร่งครัด ลายที่ทรงแปด ได้แก่ ลายดอกพุดตาน ดังนั้นลวดลายที่ช่างผูกขึ้น จึงเป็นลายดอกพุดตานเป็นส่วนมาก

ระยะที่สาม เนื้อหาของการวาดภาพจิตรกรรมปรากฏเรื่องปรีดาธรรมรวมอยู่ด้วย

ช่วงที่สาม เป็นช่วงนิยมตะวันตก เริ่มนิยมตั้งแต่รัชกาลที่ 4-5 แบ่งเป็น 3 แบบคือ¹⁶ แบบที่หนึ่งจิตรกรรมไทยประเพณี ในขณะที่จิตรกรรมแบบอิทธิพลตะวันตกเริ่มเป็นที่นิยม ก็ยังคงมีช่างไทยบางกลุ่มยังพยายามสืบทอดรูปแบบไทยประเพณีแบบเดิมอยู่ด้วย แบบที่สองพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 เช่น จิตรกรรมที่วัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศน์ กรุงเทพมหานครวาดโดยจิตรกรผู้มีชื่อเสียง คือ ขวัญอินโข่ง และแบบที่สาม จิตรกรรมไทยเดิมประยุกต์ตะวันตก เริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และสืบทอดต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการผสมผสานลักษณะบางอย่างแบบตะวันตกให้เข้ากับวิธีการแบบจิตรกรรมไทย ได้แก่ การแรเงา โดยเพิ่มแสงเงาแก่วัตถุที่เขียน การเขียนภาพเหมือนของบุคคลในเรื่องราวของภาพเขียน เช่น การวาดภาพเหมือนของรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ในจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5¹⁷ เขียนเหตุการณ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ทรงโสกันต์ ต่อเนื่องจนถึงทรงผนวช อันเป็นเหตุให้สร้างพระที่นั่งทรงผนวชเป็นที่ประทับในพระบรมมหาราชวังจนกระทั่งมีการย้ายพระที่นั่งทรงผนวชมาที่วัดเบญจมบพิตรอันเป็นฉากสุดท้ายของการเขียนภาพจิตรกรรมที่พระที่นั่งทรงผนวช

¹⁵ เสนอ นิลเดช, “จิตรกรรมไทยสมัยพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 3,1 (กรกฎาคม- ธันวาคม 2522) : 35.

¹⁶ สนั่น สีมารัตน์, จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522), 26-27.

¹⁷ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งทรงผนวช เป็นการเขียนเรื่องพระราชประวัติของรัชกาลที่ 5 สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราว พ.ศ. 2442 (ก่อนรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต 11 ปี) โดยพระองค์เจ้าจันทบุรีสุเทเพ เป็นผู้เขียน (ดูรายละเอียดที่ วิชรญาณ, หอพระสมุด, เรื่อง “ทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์”)

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม¹⁸ ชี้ว่า กระแสการปรับเปลี่ยนทางด้านสังคมวัฒนธรรมเกิดจากการแพร่หลายเข้ามาของศิลปวัฒนธรรมตะวันตก มีผลกระทบต่อการสร้างงานศิลปกรรมไทยประเพณีตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้เพราะแนวเรื่องอันเป็นอุดมคติทางศาสนาเริ่มเปลี่ยนมานิยมเขียนเรื่องประวัติศาสตร์ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงที่ดำเนินอยู่ในช่วงเวลานั้นก่อนจะพัฒนามาเป็นจิตรกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพจิตรกรรมเริ่มมีลักษณะสมจริงมากขึ้น สังเกตได้จากสีสันทันที่ใช้และรายละเอียดของภาพ เช่นภาพบุคคลประกอบฉากมากมายและเขียนอย่างประณีต ทำให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังมีความงดงามของภาพปราสาทราชวังที่เรื่องรองด้วยสีทองอย่างวิจิตรบรรจง ซึ่งนับเป็นพัฒนาการสูงสุดของงานด้านจิตรกรรมไทยโบราณก่อนที่จะหักเหมาแสดงเรื่องราวที่สมจริงอันเป็นอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามา โดยเริ่มจากจิตรกรรมฝีมือชาวอินโดจีน ช่างเขียนผู้มีฝีมือในสมัยรัชกาลที่ 4 เขียนภาพปริศนาธรรมที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของแนวความคิดของชนชั้นผู้นำในช่วงเวลานั้นต่อเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดและโลกทัศน์ตามแบบตะวันตกมากขึ้นตามลำดับดังสะท้อนให้เห็นในภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร และจิตรกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือนในพระอุโบสถวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

¹⁸สันติ เล็กสุขุม, “จากจิตรกรรมแบบแผนประเพณีมาเป็นจิตรกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน ตอนที่ 1,” ศิลปวัฒนธรรม 17,1 (พฤศจิกายน 2538) : 179-180.